

С.В. Башлай, канд. екон. наук,
Українська академія банківської справи Національного банку України;
Н.О. Лобода, магістр банківської справи, Херсонська філія
ЗАТ КБ "Приватбанк"

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Розвиток кредитування фізичних осіб відбувається паралельно із становленням та розвитком банківської справи, відіграє важливу роль у розвитку цивілізованих відносин на ринку фінансового забезпечення та споживання та виконує свою головну функцію – підвищення купівельної спроможності населення та їх життєвого рівня. Протягом тисячоліть кредитування фізичних осіб динамічно розвивалося. На сьогоднішній день існує велика кількість видів кредитів, в тому числі в залежності від звичок, традицій та розвитку нації. Відтак відбувається постійне впровадження нових видів банківських кредитів та способів їх надання клієнтам. Ці явища в банківській сфері вимагають відповідних наукових досліджень та методологічної систематизації.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Зазначимо, що кредит має специфічні риси, які визначають його як певний вид позики. По-перше, кредит передбачає надання кредитною організацією у тимчасове користування фізичній особі не будь-яких речей, а виключно грошових коштів, по-друге, кредитні відносини повинні бути обов'язково оформлені кредитною угодою в письмовій формі. По-третє, кредити надаються лише на платній основі, тоді як позика передбачає повернення такої ж суми коштів або кількості речей тієї ж якості, яку було отримано від позикодавця.

Кредитом для фізичних осіб відповідно до словника банківських термінів Д. Розенберга вважається позика, яка надається індивідуальним позичальникам у невеликих розмірах [9, с. 252].

На жаль, в українській термінології окремо не виділяється поняття "кредит для фізичної особи". В основному його ототожнюють з поняттям "споживчий кредит", який по суті є одним з видів кредитів для фізичних осіб [2, с. 227; 4, с. 79; 5, с. 281; 14].

Так, авторський колектив посібника "Операції комерційних банків" [5] пропонує перш за все класифікувати кредити для фізичних осіб так:

- кредити з розстрочкою платежу, які передбачають погашення основної суми боргу і процентів за кредитом щомісяця рівними частинами. При цьому даний вид поділяють на прямі та непрямі кредити;
- револьверні (відновлювальні) кредити – надання позик позичальникам за єдиним активно-пасивним поточним рахунком у вигляді овердрафту або з використанням карткового рахунку;
- кредити одноразового погашення, за якими виплата боргу і процентів за ним здійснюється одночасно. Ці кредити також називають бріджинг-позиками.

Подібну класифікацію запропонував Хезел Джонсон [11, с. 280], який розподіляє кредити для населення за трьома основними напрямками:

- кредити з погашенням у розстрочку:
 - незабезпечені кредити з погашенням у розстрочку;
 - прямо забезпечені кредити з погашенням у розстрочку;
- кредитні картки;
- кредити з одночасним погашенням у майбутньому.

Крім цього, Джонсон виділяє кредити у вигляді овердрафтної лінії та одноразово сплачені кредити, які використовуються банками для задоволення тимчасових потреб фізичних осіб у грошових коштах, наприклад, до моменту закінчення терміну депозитного договору або до сплати за новий будинок.

Враховуючи поширеність споживчого кредитування, вважаємо за необхідне розглянути і його різновиди.

Так, професор В.Д. Лагутін розподіляє споживчі кредити на товарні і грошові [4, с. 81].

Російський академік О.І. Лаврушин пропонує таку класифікацію споживчих кредитів за суб'єктами кредитної угоди [1, с. 262]:

- банківські споживчі кредити;
- кредити, що надаються населенню торгівельними організаціями;
- споживчі позики кредитних установ небанківського типу (ломбарди, каси взаємодопомоги та ін.);
- приватні та особисті споживчі позики, які відображають кредитні відносини між приватними особами та формуються за схемою “фізична особа – фізична особа”;
- споживчі кредити, які надаються позичальникам безпосередньо на підприємствах та в організаціях, де вони працюють.

Професор Б.С. Івасів наголошує на можливостях банків надавати споживчі кредити безпосередньо позичальникам, які звертаються до них за позикою (прямі кредити), або через посередників (торгова фірма, ломбард), які продають товар споживачам, надають послуги або обслуговують їх під зобов'язання позичальника (непрямі кредити) [2, с. 227].

На нашу думку, остання класифікація є синтезом попередньої та класифікації, яку запропонували Р. Коцовська, В. Ричаківська, М. Вознюк

[5]. За способом надання позики фізичним особам розподіляються на цільові та нецільові [4, с. 83]. До останніх відносяться такі позики, необхідність у яких виникає у зв'язку із особливими непередбачуваними обставинами в житті громадян.

Також необхідно виділити цільові позики окремим групам населення (молодим сім'ям, студентам). Ці позики використовуються, як правило, в рамках загальнодержавних програм соціального захисту найбільш вразливих верств населення. Вони надаються на пільгових умовах, зокрема під низьку відсоткову ставку, за спрощеними умовами оформлення та ін.

Багато авторів в умовах сьогодення значну увагу приділяють чековим кредитам та банківським кредитним карткам, які вважаються новими видами банківських позик, що отримують фізичні особи.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що існують різноманітні підходи до класифікації кредитів для громадян, а рівень розвитку певних видів кредитування в країні характеризує рівень життя її населення. Розширення масштабів кредитування сфери особистого споживання сприяє формуванню цивілізованих відносин на споживчому ринку країни.

Цілі статті. В Україні протягом останніх років кредитування фізичних осіб набуває широкої популярності. Рівень попиту на позикові фінансові ресурси з боку громадян та їх пропозиції банківськими фінансово-кредитними установами постійно зростає. Щодо банків, їхніх клієнтів та відповідних державних органів влади варто не тільки вирізняти глобальну розбіжність в процедурах надання позик юридичним та фізичним особам, але й чітко визначати фундаментальні методологічні аспекти кожного виду кредиту для фізичних осіб з метою систематизації та універсалізації схем надання (отримання) та регулювання і обліку.

Виклад основного матеріалу. Процес кредитування фізичних осіб пройшов тисячі років свого становлення та розвитку. Іще за часів Стародавнього Світу кредити населенню були одним з найважливіших напрямків діяльності банків. Передумови виникнення такої форми фінансових відносин були різні. Це, перш за все, потреба громадян у додаткових коштах для підтримання достатнього життєвого рівня, дуже часті війни, що призводили до кризи в тій чи іншій країні і постійного дефіциту коштів, розвиток товарно-грошових відносин. Але протягом усього цього часу основним призначенням кредитів було підвищення купівельної спроможності громадян [3].

Загалом кредити населенню у будь-якій формі вираження мають багато специфічних рис, що пов'язані з особливостями сфери особистого споживання громадян.

Цей вид позики відображає відносини між кредитором і позичальником, сенс яких полягає у кредитуванні кінцевого споживання, на відміну від позик, які надаються суб'єктам господарювання для виробничих цілей або для придбання активів, що породжують рух вартості, наприклад, акцій, облігацій тощо. При цьому принцип цільового

використання отриманих фізичними особами кредитних ресурсів реалізується банківськими установами на власний розсуд.

Фізичні особи, як правило, звертаються до позики, коли їм бракує власних коштів, тоді як юридичні особи часто використовують одержані позикові кошти як джерело доходів.

Повернення позиченої вартості у разі особистої позики відбувається не в результаті вивільнення коштів у позичальника, а внаслідок їх накопичення.

Враховуючи особливості кредитування населення та сутність кредиту взагалі, можна зробити висновок, що банківський кредит для фізичних осіб є формою економічних відносин між банком та позичальником, яка передбачає надання населенню акумульованих в банку тимчасово вільних грошових коштів на умовах повернення, строковості, платності та забезпечення.

Багаторічна практика становлення кредитування населення західних країн сьогодні характеризується різноманітністю, яка, перш за все, проявляється в існуванні різних кредиторів, а саме: банківські установи; торгівельні організації; кредитні установи небанківського типу (ломбарди, пункти прокату, каси взаємодопомоги, кредитні кооперативи, пенсійні фонди тощо); приватні особи, які надають в позику власні кошти; підприємства, позичальниками яких є їхні працівники [6, с 236].

Кредитування населення почало відроджуватися в практиці вітчизняних банків в останні роки ХХ ст., але значно активізувалося в перші роки ХХІ ст., про що свідчить динаміка обсягів банківського кредитування фізичних осіб, наведена на рис. 1 [12, 13]:

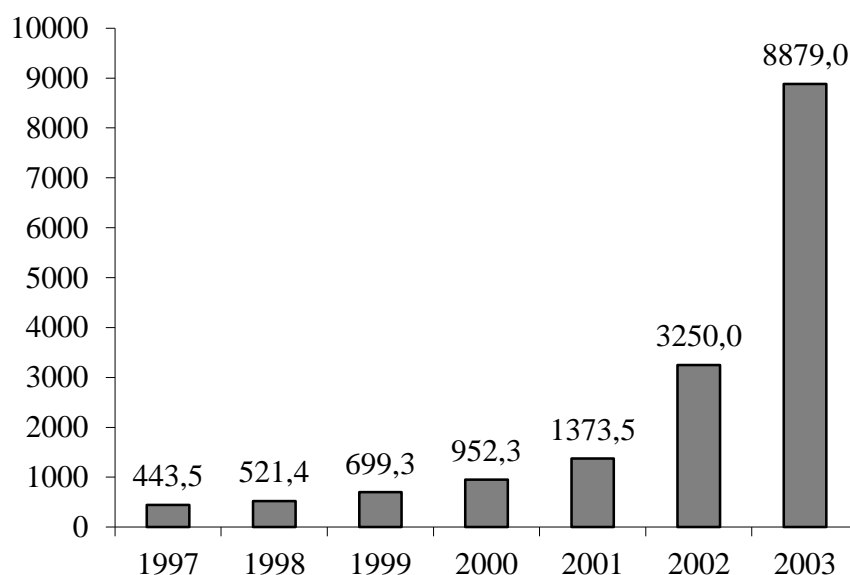

Рис. 1. Динаміка банківського кредитування фізичних осіб в Україні за період 1997-2003 рр., млн. грн.

Отже, аналіз темпів приросту обсягів кредитів, наданих населенню банками України протягом останніх семи років (табл. 1), показує, що даному напрямку банківської діяльності приділяється все більше уваги.

Таблиця 1

Динаміка темпів приросту кредитів, наданих населенню в Україні у 1998-2003 рр.*

Період	Темпи приросту кредитування фізичних осіб, %
1998	17,56
1999	34,12
2000	36,18
2001	44,23
2002	136,62
2003	173,20

* Розраховано за даними Національного банку України та Асоціації українських банків.

Крім того, перевищення одиниці та постійне зростання коефіцієнта випередження темпів росту обсягів кредитів для фізичних осіб над темпами росту активів в банківській системі України [12, 13] свідчить про активізацію діяльності банків на даному напрямку (рис. 2).

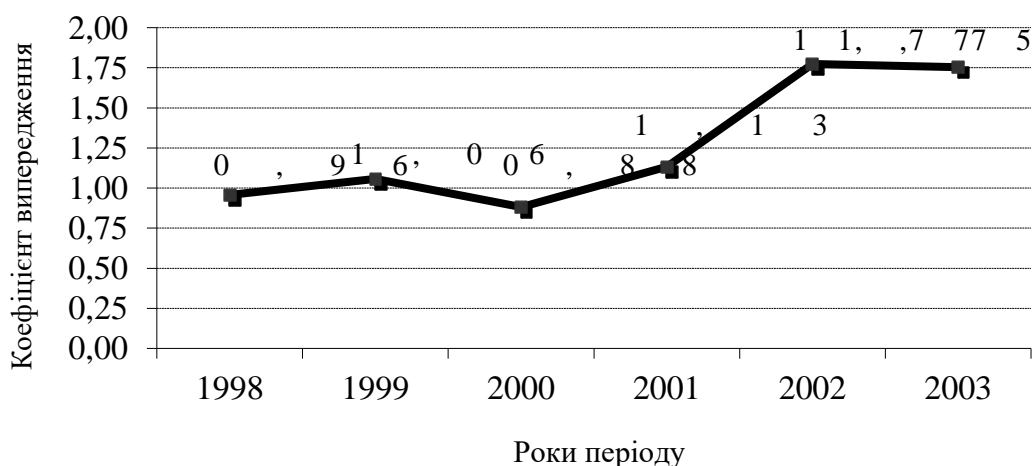

Рис. 2. Динаміка порівняння темпів зростання обсягів кредитів для фізичних осіб та загальних активів банківської системи в Україні за період 1998-2003 рр.

Правова база України в сфері регулювання кредитної діяльності пройшла дванадцять років свого становлення та розвитку. Але, на думку багатьох практиків банківської справи, норми чинного законодавства, якими регулюються кредитні відносини, ще не в повній мірі відповідають потребам сьогодення. тому необхідно продовжувати дослідження на цьому напрямку.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає економічні, організаційні та правові засади діяльності банківських установ, є Закон України “Про банки та банківську діяльність”, в якому дається визначення

банківського кредиту та закладені загальні положення щодо здійснення банками кредитних операцій [7].

Саме цей закон є основою для розробки та прийняття інших нормативних документів як законодавчими та виконавчими установами, так і банківськими. В нормативних документах детальніше та глибше розкриваються сутність і порядок здійснення кредитних операцій в Україні. Зокрема Цивільний кодекс України визначає форму та зміст кредитного договору, порядок сплати відсотків за кредитом, відповідальність та правові наслідки при порушенні зобов'язання. В ньому передбачене право кредитора висувати вимоги до спадкоємців у разі смерті позичальника. Це свідчить про прагнення авторів Кодексу захистити право позикодавців [10]. Крім того, позитивним зрушенням в банківському законодавстві щодо захисту прав кредиторів стало прийняття 18 листопада 2003 року Закону України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень”, який визначає правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна з метою забезпечення виконання боржником зобов'язань [14].

Необхідно зазначити, що протягом останнього року було прийнято ряд законодавчих актів, які регулюють кредитні відносини в Україні. Серед них Закони України “Про іпотеку”, “Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю”, “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати”, “Про лізинг”, а також сформовані положення проекту Закону України “Про організацію формування та обігу кредитних історій” тощо. Одним із прогресивних моментів, на нашу думку, є те, що відбувається диференціація правової уваги до кредитування банками фізичних осіб. Так, Національний банк України вніс багато змін до різних нормативно-правових документів актів. В основному ці зміни стосуються поширення дії норм фінансового законодавства не тільки на юридичних, але і на фізичних осіб. Наприклад, заміна терміну “суб’єкт підприємницької діяльності” на “позичальник”, надання дозволу надавати кредити фізичним особам в іноземній валюті тощо. Але найважливішим, на наш погляд, є розробка методики оцінки фінансового стану позичальників – фізичних осіб та класифікація їх за кредитоспроможністю, що відображено в Положенні НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих збитків за кредитними операціями банків”.

Однак в українському законодавстві досі відсутнє визначення кредиту для фізичної особи. Існує лише визначення споживчого кредиту в проекті Закону України “Про банківський кредит”, який так і залишається проектом.

Кредитування фізичних осіб – це один з пріоритетних напрямків запровадження політики зростання доходів населення, зазначених в “Основних напрямках політики щодо грошових доходів населення України”, затверджених Указом Президента України від 7 серпня 1999 р.

Тому на другому етапі реалізації цієї політики (2001-2005 рр.) одним з пріоритетних напрямків є розвиток системи кредитування населення для отримання освіти, придбання житла та іншого нерухомого майна тощо. Саме тому, на наш погляд, були розглянуті та прийняті нормативні акти в основному тільки до цих видів споживчого кредиту. Серед них, зокрема, “Порядок надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти”, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 16 червня 2003 року № 200. Ним встановлені умови надання кредиту для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою та заочною формами навчання у вищих навчальних закладах незалежно від форми власності громадянам України віком до 28 років, які успішно склали вступні іспити або навчаються у вищому навчальному закладі.

Для підтримання молоді в нашій країні був прийнятий Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, де зокрема зазначено, що “...державна підтримує і сприяє розвиткові підприємницької ініціативи та діяльності молоді”. Законом також передбачені пільгові довгострокові державні кредити на будівництво і придбання жилих будинків, квартир, на оплату пайових внесків при вступі до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів, а також для створення домашнього господарства.

У багатьох інших нормативно-правових документах кредитування фізичних осіб згадується як спосіб стимулювання та підтримання окремих груп населення.

Так, Закон України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” стимулює створення і використання винаходів (корисних моделей), встановлюючи винахідникам і особам, які використовують їх, пільгові умови кредитування. Закон України “Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем” з допомогою пільгових умов кредитування стимулює створення і використання топографій ІМС, а Закон України “Про охорону прав на промислові зразки” – промислових зразків.

Висновки. Враховуючи вищенаведені аспекти авторського бачення питань, пов’язаних з теоретичним обґрунтуванням сутності та видів такої банківської послуги, як кредити для фізичних осіб, з метою створення адекватного правового поля для їх розвитку в Україні, можна зробити такі висновки. В Україні іще не сформована методологічна база для визначення сутності таких понять як “кредитування фізичних осіб”, “банківське кредитування населення”, “споживче кредитування” та ін. Ототожнювання науковцями цих термінів призводить до виділення широкого кола ознак класифікації банківських кредитів, що, в свою чергу, не сприяє практичній систематизації механізмів кредитування банками клієнтів – фізичних осіб. Діючі положення нормативно-правових актів на сьогоднішній день не сприяють повномасштабному урегулюванню відносин між кредиторами та позичальниками – фізичними особами, в першу чергу через відсутність універсального нормативно-правового акта

у сфері кредитування та спеціального – у сфері кредитування фізичних осіб. На нашу думку, доопрацювання та прийняття Закону “Про банківський кредит” стане значним кроком вперед у розвитку кредитної діяльності банків України взагалі та кредитування фізичних осіб зокрема. Крім того, в межах наукових досліджень з урахуванням існуючої вітчизняної практики та зарубіжного досвіду можуть бути обґрунтовані і сформовані єдині класифікаційні підходи до банківських кредитів для населення для підвищення ефективності, зручності та прозорості відображення відповідних операцій банків з позичальниками – фізичними особами в реєстрах відповідного обліку.

Список літератури

1. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 490 с.
2. Івасів Б.С. Гроші та кредит: Підручник / НБУ – Тернопіль: “Карт-бланш”, 2002. – 510 с.
3. Кравець В.М., Кравець О.В. Західноєвропейський банківський бізнес: становлення і сучасність. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 456 с.
4. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика: Навчальний посібник – К.: Тов-во “Знання”, КОО, 2000. – 215 с.
5. Операції комерційних банків / Р. Коцовська, В. Ричаківська, Г. Табачук та інші – 2-ге вид., доп. – Львів: ЛБІ НБУ, 2002.– 516 с.
6. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческих банков . – М.: ИКЦ., “ДИС”, 1997. – 464 с.
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // <http://www.rada.gov.ua>.
8. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень: Закон України від 18.11.2003 № 1255-IV // <http://www.rada.gov.ua>.
9. Розенберг Дж.М. Словарь банковских терминов: Пер.с англ. – М.: Инфра-М, 1997. – 360 с.
10. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. // <http://www.rada.gov.ua>.
11. Johnson H. Financial institutions and markets. Финансовые учреждения и рынки. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1993.– 560 с.
12. <http://www.aub.com.ua>.
13. <http://www.bank.gov.ua>.
14. <http://www.financeservice.com>.

Башлай С. В. Теоретичні аспекти та особливості банківського кредитування фізичних осіб в Україні [Текст] / С. В. Башлай, Н. О. Лобода // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи". – Суми, 2005. – Т. 12. - С. 199-207.